

اسناد و موقوفات
مدرس تاریخی حوزه عالمیه مشهد

محمود پسندیده

ویراستار علمی : عبدالحسین یداللهی

پسندیده، محمود، ۱۳۴۴ -

اسناد و موقوفات مدارس تاریخی حوزه علمیه مشهد - مشهد: بنیاد پژوهشهای اسلامی، ۱۳۹۴.

ISBN 978-600-06-0003-7

۲۰۲ ص.

فیچای مختصر.

الف. بنیاد پژوهشهای اسلامی.

ب. عنوان.

کتابخانه ملی جمهوری اسلامی ایران

۳۸۳-۶۶۶

اسناد و موقوفات

مدارس تاریخی حوزه علمیه مشهد

محمود پسندیده

ویراستار علمی: عبدالحسین یدالهی

ویراستاران ادبی: سید جلال قیامی میرحسینی - میثم محتاجی

چاپ اول: ۱۳۹۴/۱۰۰۰ نسخه، وزیری/ قیمت ۸۰۰۰۰ ریال

چاپ و صحافی: مؤسسه چاپ و انتشارات آستان قدس رضوی

بنیاد پژوهشهای اسلامی، مشهد: صندوق پستی ۳۶۶-۹۱۷۳۵

مراکز توزیع:

تلفن و دورنگار واحد فروش بنیاد پژوهشهای اسلامی: ۳۲۲۳۰۸۰۳

فروشگاههای کتاب بنیاد پژوهشهای اسلامی، مشهد: ۳۲۲۳۳۹۲۳، قم: ۳۷۷۳۳۰۲۹

www.islamic-rf.ir

info@islamic-rf.ir

حق چاپ محفوظ است

فهرست مطالب

۷.....	پیش نوشت
۱۱.....	مدرسه بالاسر
۱۱.....	مقدمه وقف نامه
۱۳.....	وقف نامه مدرسه بالاسر
۱۷.....	سجلات وقف نامه
۱۹.....	اسناد و مدارک
۲۰.....	مدرسه پریزاد
۲۰.....	مقدمه وقف نامه
۲۳.....	وقف نامه مدرسه پریزاد (۸۲۳ق)
۳۱.....	سجلات وقف نامه
۳۷.....	متن فرمان شاه عباس
۳۸.....	سجلات
۳۹.....	مدرسه مستشاریه
۳۹.....	مقدمه وقف نامه
۴۰.....	وقف نامه میرزا محمد رضا مستشار الملک (۱۳۰۰ق)
۴۵.....	سجلات وقف نامه
۴۶.....	مدرسه میرزا جعفر
۴۶.....	مقدمه وقف نامه
۴۸.....	وقف نامه مدرسه میرزا جعفر (۱۰۷۹ق)
۵۰.....	مستغلات

سجلات وقف نامه	۵۳
محبوسه محمدخان قاجار بر مدرسه علمیه میرزا جعفر	۵۵
مقدمه محبوسه	۵۵
محبوسه محمدخان قاجار بر مدرسه میرزا جعفر	۵۷
سجلات حبس نامه	۶۰
مدرسه فاضل خان	۶۱
مقدمه وقف نامه	۶۱
وقف نامه میرزا کاملای کرمانی (۱۰۸۴ق)	۶۴
املاک عن مزارع و غیره	۶۵
الف - مزارع	۶۵
ب - منازل واقعه در خیابان علیای مشهد مقدس	۶۶
ج - قریه و غیره	۶۶
معاش در وجه جماعت مذکوره	۶۷
سجلات وقف نامه	۷۳
وقف نامه برهان الدین محمد	۷۸
مقدمه وقف نامه	۷۸
وقف نامه برهان الدین محمد (۱۱۰۰ق)	۷۹
آستاد مدرسه فاضل خان	۸۰
وقف نامه مدرسه عباس قلی خان	۸۴
مقدمه وقف نامه	۸۴
وقف نامه مدرسه عباس قلی خان (۱۰۷۸ق)	۸۷
مشهد مقدس معلی	۹۳
دارالسلطنه هرات	۹۴
ولایت جام	۹۵
ولایت باخرز	۹۶
ولایت فراه	۱۰۰
ولایت بادغیس	۱۰۱
وقف نامه مدرسه باقریه	۱۰۸

۱۰۸	مقدمه وقف نامه
۱۱۰	وقف نامه مدرسه باقریه (۱۰۸۳ق)
۱۱۸	سجلات
۱۲۲	متن وقف نامه کتابخانه مدرسه باقریه
۱۲۳	مدرسه نواب
۱۲۳	مقدمه وقف نامه
۱۲۵	موقوفات مدرسه نواب
۱۲۸	وقف نامه سنگی مدرسه نواب
۱۳۲	«متن وقف نامه نائب الایاله»
۱۳۴	مدرسه پایین پا
۱۳۴	مقدمه وقف نامه
۱۳۶	وقف نامه مدرسه پایین پا (۱۰۸۷ق)
۱۴۶	سجلات وقف نامه
۱۴۹	مدرسه خواجه رضوان
۱۴۹	مقدمه وقف نامه
۱۵۱	وقف نامه مدرسه حاج رضوان (۱۰۹۸ق)
۱۵۲	مدرسه سلیمان خان
۱۵۲	مقدمه وقف نامه
۱۵۵	وقف نامه علی رضا خان عضدالملک قاجار (۱۳۱۱ق)
۱۵۸	وقف نامه مصطفی امیر سلیمانی (مشیرالسلطنه) (۱۳۷۱ق)
۱۶۲	وقف نامه حاج محمدرضا حکاک (۱۲۸۹ق)
۱۶۹	سجلات وقف نامه
۱۷۱	کتیبه سنگی موقوفات مدرسه سلیمان خان
۱۷۳	وقف نامه مدرسه ابدال خان

مقدمه وقف نامه	۱۷۳
وقف نامه خانلرخان و حیدرقلی خان	۱۷۷
سجلات وقف نامه	۱۸۱
وقف نامه میرحسین تاجرقالی فروش (۱۳۳۱ق)	۱۸۲
مدرسۀ حاج آقا جان	۱۸۶
مقدمه وقف نامه	۱۸۶
وقف نامه حاج محمدباقر حاج آقا جان	۱۸۸
سجلات وقف نامه	۱۹۷
کتابنامه	۲۰۱

پیش‌نوشت

تعلیم و تربیت از مسائل مهم و اساسی و نیاز مبرم هر جامعه است. از این رو، بررسی و شناخت دقیق جایگاه علم و دانش که در گذشته منحصر به مدرسه‌های علمیّه بود، ضرورت دارد. با توجه به اینکه چنین مراکز علمی و آموزشی فقط جنبه فرهنگی دارد، لازم است راهکارهایی اقتصادی برای اداره چنین مراکزی در نظر گرفته شود تا از پشوانه مالی برخوردار شوند، زیرا در صورت عدم پشوانه، نتیجه مطلوب حاصل نخواهد شد. اینجاست که نقش وقف به عنوان سنتی حسنه بر همگان روشن می‌شود. به جرئت می‌توان گفت، اگر وقف در فرهنگ غنی اسلامی وجود نداشت، رشد علم و فرهنگ و تربیت دانشمندان و عالمان با دشواری‌های زیادی روبه‌رو می‌شد. چنان‌که اگر در سده‌های اخیر، مدرسه‌های علمیّه که خاستگاه عالمان و اندیشمندان فراوانی بوده است، به یقین، یکی از عوامل مهم آن، پشوانه مالی آن‌ها بوده که از فرهنگ اسلامی وقف سرچشمه گرفته است.

وقف به عنوان یک ارزش در میان جامعه اسلامی از جایگاه ویژه‌ای برخوردار است. در چنین جامعه‌ای، افراد بسیاری یافت می‌شوند که برای به دست آوردن ثواب یا اعتبار به تخصیص قسمتی از اموال خود برای ساخت مدرسه‌ها و تربیت عالمان و دانشمندان دست می‌زدند. بر این اساس، بسیاری از مدرسه‌های علمیّه از آغاز پیدایش اسلام در کشورهای اسلامی بر پایه وقف ساخته شد. بانیان و واقفان آن‌ها برای تأمین هزینه‌ها، موقوفه‌هایی تعیین می‌کردند و مشخصاتشان را در وقف‌نامه‌ای می‌نوشتند.

در وقف‌نامه مدرسه‌ها، چگونگی اداره آن‌ها و مستمری هریک از طلاب و کارکنان

تعیین می شد. واقف، شخص متولی، یعنی سرپرست مدرسه (متولی منصوب) در زمان خود، مشخصات گزینش او را پس از خویش معین می کرد. متولی، مسئول اداره مدرسه بود و حقوق و تکلیف های او در وقف نامه ذکر می شد. اگر به علتی برای مدرسه متولی تعیین نمی شد یا در اثر از بین رفتن وقف نامه در این امر خللی به وجود می آمد، تولیت مدرسه با حاکم شرع بود که یا خود او به این کار مبادرت می ورزید یا یک متولی (متولی منصوب) برای مدرسه تعیین می کرد. در اغلب اوقات شخصی موسوم به «ناظر» نیز برگزیده می شد که بر کار متولی نظارت داشت. در این صورت اختیارات ناظر را در وقف نامه مشخص می کردند. حتی گاهی اوقات به او اجازه می دادند در صورتی که دید متولی کار خود را خوب انجام نمی دهد، وی را برکنار کند و شخص دیگری را برگزیند. در هنگامی که عالم معروفی را به عنوان مدرس مدرسه برمیگزیدند، تولیت مدرسه یا نظارت را بر عهده او می گذاشتند.

حقوق و مستمری مدرس یا مدرّسان، طلاب، متولی، ناظر، مؤذن، خادم، چراغدار، آبکش و سایر کارکنان را نیز در وقف نامه مشخص می کردند. برای مثال، در مدرسه فاضل خان، طبق وقف نامه تعدادی مدرس، کتابدار، غایب نویس، تحصیل دار و خادم مشغول کار بودند. در گزارش های موجود، نام و شغل تک تک این افراد، حضور و غیاب طلاب و اخبار روزانه مربوط به آن آمده است. حتی حقوق و مستمری طلاب و کارکنان آن به صورت دقیق ذکر شده است.^۱ در برخی مدرسه ها، مقدار مستمری هر طلبه را بر پایه دانش او تعیین می کردند و در ازای گذراندن هر دوره یا اتمام هر کتاب درسی، مقداری بر مستمری اش می افزودند.

در برخی از وقف نامه ها، مدت تحصیل و اقامت طلاب در مدرسه نیز تعیین می شد تا مبادا کسی به نیتی غیر از تحصیل در مدرسه ساکن شود. چنان که در وقف نامه مدرسه

۱. جهان پور، فاطمه، *تاریخچه مکتب خانه ها و مدارس قدیم آستان قدس رضوی*، ص ۱۴۰.

پریزاد مشهد، حداکثر مدت اقامت در مدرسه برای طلاب زائر سه ماه ذکر شده است. ایام تعطیلات سالانه مدرسه و حداقل روزها و شب‌های اقامت طلاب و تعداد آنان نیز در برخی از وقف‌نامه‌ها معین می‌گردید. ایام عزاداری و شیوه برگزاری آن و نیز اوقات وعظ و تذکیر عمومی مردم در مدرسه و ... نیز در وقف‌نامه‌ها ذکر می‌شد.

در تحقیق موجود، سندها و موقوفه‌های ۱۳ مدرسه علمیّه تاریخی در مشهد که به دوره تیموریان، صفویان و قاجاریه تعلق دارند، مورد بررسی قرار گرفته که به خوبی نشانگر جایگاه وقف در ساخت مدرسه‌ها و رشد و توسعه آن‌هاست.

در کتاب پیش رو، افزون بر معرفی مدرسه‌های تاریخی، وقف‌نامه‌های هریک به دقت مورد بررسی قرار گرفته، برای آسان کردن مطالعه آن‌ها، در حد نشانه‌گذاری و قطع و وصل‌های معمول، عبارت‌ها و کلمه‌های متن ویراسته شده است.

در پایان، از یاری معاونت محترم پژوهشی بنیاد آقای جلالی، و همکاری گروه جغرافیا، به ویژه سید محسن حسینی و سرکار خانم دکتر احمدیان شالچی و مساعدت اداره موقوفات آستان قدس رضوی، به ویژه جناب آقای پرنده، و مدیر محترم گروه زائر جناب دکتر امیر سلیمانی رحیمی و آقای سالم حسین‌زاده سرپرست اداره اسناد آستان قدس رضوی و حجت الاسلام والمسلمین جناب آقای هادی علیزاده یزدی سپاسگزارم. همچنین بر خود لازم می‌دانم، از مدیر محترم اداره اوقاف خراسان رضوی، جناب حجت الاسلام والمسلمین گنابادی نژاد، و همکاران گروه ویراستاری به ویژه سید جلال قیامی میرحسینی تشکر کنم.

در خاتمه امیدوارم عرضه این کتاب، گامی در جهت ارتقای فرهنگ وقف و توجه جدی نیک‌اندیشان و خیران به ترویج فرهنگ و معارف اسلامی از گذر توسعه مدارس و مراکز علمی تلقی شده، خداوند رحمان، بانیان و واقفان این عرصه سترگ را غریق دریای رحمت خویش فرماید.